

Hebrew Writers Association in Israel

הצדיק הפידהוריץ: עיון ב"מעשה כשפים" ב"הכנסת כלה"

Author(s): יוסף דן

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 3/4 / 1974), pp. 225-229 אב-אלול תשל"ד אוגוסט-ספטמבר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23871694>

Accessed: 20-03-2018 08:25 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

הצדיק נפידהוריץ

עיון ב"מעשה כשפים" ב"הכנסת כלה"

אמנם נטוי על פני הספר כולו, אך ורק לעתים רחוקות באה היא לידי ביטוי גלוי. בדיקתו של קטע זה תאפשר לנו לעמוד על יחסו של המספר אל החסידות ואל מאמיניה, ודומה שתקנה לקורא פרספקטיבה נאותה לגבי תפיסת עולמו של עגנון, בשעה שהוא בא לפרוש יריעה רחבה של חיי עם ישראל במאה שעברה, כפי שעשה ב"הכנסת כלה". ראשיתם של הדברים באותה סעודה גדור-שה שאכלו ר' יודיל ונטע עגנון בביתו של פלטיאל, סעודה שנתלוותה לה שתייה לשכרה. ר' יודיל, כדרכו, דורש את מעשהו כמעשה נוח ושכרונו, ובאותה שעה נוהג נטע כמנהגו בשכרונו שאינו מונע אותו מדרשנות יתירה: "בשעת דיבורו היה נטע יושב כאלכסי להבדיל בזמן שהיה נוסע עם הבעש"ט הקדוש ז"ל, כלומר אחוריו כלפי הסוסים ופניו כלפי הבעש"ט משום כבודו של הבעש"ט ז"ל, אלא שסוסיו של הבעש"ט ז"ל במאמר היו מהלכים ולא היו צריכים למנהיג, אבל סוסיו של נטע כיוון שהסיע עיניו מהם הניחו דרך המלך" (עמ' ל). האי-רוניה בדברים אלה שני מישורים לה, מישור ישיר – שיכרותו של נטע מביאתהו לנהוג מנהג איווולת, ואילו עגנון דורש את הדברים לשבח ומדמהו לאלכסי סיסו של הבעש"ט. אלא שאלכסי זה גוי היה, ובשעה שאומר המספר "כאלכסי להבדיל", הרי שם הוא ללעג את דרכם של החסידים, שגוי הקשור בבעש"ט נעלה בעיניהם מיהודי המוביל חסיד סתם. האירוניה כלפי סיפורי החסידים בולטת, אבל אף בכך לא מיצינו את העיקר: "שבחי אלכסי" והסיפורים עליו אינם מגופם של סיפורי החסידים האמיתיים, אלא בחלקם הגדול דברי לצון שכתבו המשכילים כנגד החסידים כדי ללגלג עליהם; כאן נכנע המ-ספר לרוח הלצון האנטי-חסידית שרווחת היתה בשלהי המאה שעברה ובראשית המאה

כבר העירו חוקריה של "הכנסת כלה", כי כינוי זה שנתכבד בו הגיבור, "ר' יודיל חסיד", אינו מתכוון לחסידות במובן החסי-דות הבעש"טית דווקא. להיפך, נראים הדברים מתוך ההקשר, ומתוך דרכי התנה-גותו של ר' יודיל, שאין הוא חסיד מסוג החסידים הכרוכים אחר צדיקיהם. אף לרב מאפטא לא נסע ר' יודיל עצמו, אלא אשתו, והיא שקיבלה ממנו את הפתק שהוציא את ר' יודיל לדרכו הארוכה לחיפוש חתנים לבנותיו. ובעוד שחסיד רגיל באותה תקופה גא בחסידותו ובהשתייכותו לעדתו של צדיק, הרי ר' יודיל מגסה להסתיר את התואר שזכה בו, תואר "חסיד". משמע שראה בו תואר של שבח אישי ולא תיאור של התייחסות אל עדה, כפי שמהרהר ר' יודיל: "מה ראה רבי יודיל לקרות לעצמו נתן וון, אלא אמר רבי יודיל, אם אני אומר יודיל בטלן שמי מיד יודעים מי אני וקוראים לי חסיד, אבל אם אני קורא עצמי על שם משפחתי, מי מכיר אותי" (עמ' רכט). ברור מכאן שראה ר' יודיל בשם משפחתו – שהכל ראו בו שמו של גביר נעלה – מעין פחיתות המורידה אותו למעלת שאר בני אדם, בעוד שאילו היה מגלה כי אינו אלא "יודיל בטלן" הכל יודעים ש"יודיל חסיד" הוא ונמצא הוא משבח את עצמו. דברים אלה אינם עולים בקנה אחד עם דמותם של חסידים המשתיי-כים לעדותיהם של צדיקים באותם ימים, והדברים ארוכים ולא כאן המקום לדון בהם. מכל מקום, בקטע אחד במחרוות-המעשים הארוכה של ר' יודיל כלל עגנון התייחסות מפורשת אל החסידות הבעש"טית, שצילה

1. ראה: ש. ורסס: "סיפור ושרשו", הוצאת אגודת הסופרים העברים ליד מסדה, רמת גן, 1971, עמ' 190 ועוד.

הנוכחית כלפי החסידים, ועושה את אלכסי לגיבור מגיבוריו של הבעש"ט.

המשך הדברים מעיד על התרחקותו של ר' יודיל מעצמו והתקרבותו אל דמות החסיד החסידי בעש"ט, שברוב הספר מקפיד המחבר לשמור על המרחק הנאות ביניהם. ראשי-תו של דבר בצד השלילה, כאשר מעיד המספר על ר' יודיל כי "לא היה במידת ההשתוות" (עמ' ל). "מידת ההשתוות" היא מידה מהמידות הבעש"ט דרש מתלמידיו, על פי פרשנות מיוחדת, והדברים מצויים בשני קטעים בראש "צוואת הריב"ש", אחד הטקסטים החסידיים הידועים ביותר. ואולם לגבי ר' יודיל, כמסתבר מכלל הספר, "מידת השתוות" זו אינה לקוחה מ"צוואת הריב"ש", אלא מן המקור שממנו נטל הבעש"ט שינה אותו ועיבדו, כלומר מספר "חובות הלבבות" לר' בחיי אבן פקודא, בו מצוי מונח זה לראשונה, וספר זה מצוטט וחוזר ונשנה בדברי ר' יודיל פעמים רבות בספר. משום כך ראוי לפרש ציטט זה, ש"לא היה במידת ההשתוות", לא כיצאה מגדר חוקיו של הבעש"ט, אלא כיצאה מגדר חוקיו השכלתניים-חסידיים של בעל ספר "חובות הלבבות", המכונה כאן, כמקומות רבים בספרותו המאוחרת, "החסיד בעל חובות הלבבות".

יצאתו של ר' יודיל ממידת ההשתוות שלו שעיקרה חסידות שמרנית ולא חסידות בעש"טית, באה לידי ביטוי בקטע הבא, שאף הוא מונע על-ידי חולי מעיים שגרמה לו ולר' נטע אותה סעודה. בעוד שבספר כולו מתייחס ר' יודיל בכבוד והערצה לרבי מאפי"טא, שעל פי ציוריו יצא לדרך, והבטחתו כי ימצא חתנים לבנותיו עמדה לנגד עיניו תמיד, הרי בפרק זה מצוי קטע שבו יחסו של ר' יודיל אל הצדיק אינו מצטמצם ביחס של הערצה אל יהודי נכבד ומקודש, אלא נושא סימני-אופי של יחס חסיד (וכמעט כתבנו חסיד שוטה) לרבו:

כמה נצטער רבי יודיל מן הנסיעה. אף על פי כן לא הרהר אחרי הצדיק מאפטא שגרם לנסיעתו, אלא אמר בלבו (במדבר ל"ג) אלה מסעי בני ישראל וגומר על פי ה' ², שכל מסעותיו של הישראלי על פיו יתברך. באותה שעה נראתה לו דמות דיוקנו של אותו צדיק

2. במדבר לג, ב: "ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה'", כלומר: הרבי מאפטא מדומה למשה רבנו, לא לאל עצמו.

כאילו הוא עומד לפניו. באותה שעה הכיר רבי יודיל שאמת בפי העולם שצריך אדם להיות מקושר לצדיק, שהוא עומד לו אפילו שלא בפניו. כמה נתייסר רבי יודיל על ידי אכילה ושתייה. כיון שנוכר באותו צדיק הלכו יסוריו. אמרו עליו על אותו צדיק שאכילתו ושתייתו חוץ לדרך הטבע, כדי לתקן על ידיהן מה שדורו פוגם במאכל וב-משתה (עמ' לב-לג).

לעתים מעלה עגנון שחוק אירוני בזוויות פיו בשעה שהוא מתאר את ר' יודיל. דומה שבקטע זה ממלא הוא את פיו שחוק מתגלגל. צריך היה ר' יודיל לכאב-מעיים חריף כדי שיעמוד על קדושתו של הצדיק מאפטא, וכדי שיכיר ש"צריך אדם להיות מקושר לצדיק" – לא לשם עילוי נשמתו, לא לשם תיקון חטאיו, ולא לשם תקינותם של בני מעיו. דומה שההמקרה היחיד בספר כולו שעגנון מציין כי דמותו של הרבי מאפטא עמדה לנגד עיניו של ר' יודיל, ושכנסו בלבו הרהורי חרטה על היותו "חסיד" פרוש ולא "חסיד" בעש"ט. משעה שנעשה – ולו גם בהרהור של רגע – "חסיד בעש"ט", מיד הלכו יסוריו, ולא יסורי בנות הצריכות להינשא, או יסורי פרנסה, אלא כאב בטן של זלילה מופרות. עגנון ממשיך ומסביר לקורא, כי ריפוי חליים מסוג זה הוא סגולתו המיוחדת של הרבי מאפטא, והוא טורח בכך אפילו ביום הכיפורים עצמו (עמ' לג). עדיין צריך פירוש המשפט "שכל מסעותיו של הישראלי על פיו יתברך". לפי המשמעות המדויקת של הדברים, בעקבות הפסוק, הכונה היא לאל. אולם לפי הקשר המידי, נראה שהכוונה היא לצדיק מאפטא, שהוא לפחות בחינת שליחו של האל במקרה זה, שהרי הוא ששיגר את ר' יודיל למסעותיו. משמע, מהפך עבר על ר' יודיל עקב חולי-מעיים שלקה בו, מהפך שעשאו חסיד בעש"ט.

אך אין זה אלא שלב ראשון בסיפור-ליצי-נות זה של עגנון הקשור בחולי המעיים שלקו בו נטע ור' יודיל. בראשית הפרק "מעשה כשפים" מבקש נטע את עזרתה של כשפנית (עמ' לג-לד), וזו אמנם נעתרת לו, משקה אותו עשבים המלאים כישוף וכאביו סרים ממנו. אלא שנטע מתחיל "לקרקר כתרנגול ולצעוק ככלב" (עמ' לה), ולאחר מכן מציע הוא לר' יודיל להסתייע בעזרתה של הכשפנית. כששומע זאת ר' יודיל, מגיב

הוא תגובה שבועדי ידע עגנון אל מה היא מכוננת :

הבין ר' יודיל עד היכן הדברים מגיעים. צעק בכל כוחו: המבלי אין אלוקים ביש-ראל? ומכוח צעקה זו היה קידוש השם ממש, שנתבהל נטע מן הקול וחזרו תחלואיו והכיר שאין כוח הטומאה אלא אחיות עי-ניים. משכן החסיד לנטע ואמר לו, שים ידך באבנטי ונברח מצילו של אותו בית ונתפלל (עמ' לה).

הביטוי "היה קידוש השם ממש" הוא ביטוי רווח בחסידות, לתיאור גדולתו והצלחתו של הצדיק החסידי. ואף בדוגמה שלפנינו, כפי שמציירה עגנון, היתה הצלחתו של ר' יודיל שלימה: תרופותיה של הערלית גזו כלא היו, כשם שהבעש"ט ותלמידיו גברו על שדים ועל מכשפים, "וחזרו תחלואיו" של נטע. ומשמע, רפואתו הגדולה של השם הק-דוש ושל כוח הצדיק היא בכך, שהיא מסל-קת רפואת שקר של בני האומות ומחזירה את היהודי אֶל חוליו הראשון, הקדוש, ולא עוד אלא שמוסיף עגנון לתיאור את בקשתו של ר' יודיל שנטע יאחז באבנטו, סגולה כנגד כוחות הטומאה, שכן רבים הסיפורים, הן על הבעש"ט והן על חסידיו וממשיכיו המתארים את גדולת הכוח הטמון באבנטו של הצדיק. אם בשלב ראשון של סיפור זה נהפך ר' יודיל מחסיד-פרוש לחסיד-בעש"טי, הרי בשלב זה של הסיפור נעשה מחסיד סתם למעין צדיק-בעש"טי. וניכר כי המספר ממלא פיו שחוק.

אם ספק בעינינו, האומנם לכך נתכוון עגנון, מביא הוא עַד בן המקום ובן הזמן המעיד כי אמנם זהו התהליך אשר התרחש:

וכשהגיע רבי יודיל ל"שלא שם חלקנו כהם" [= ב"עלינו"], רקק מלוא פיו, ואלמלא לא הקדים נטע וברח היה טובע ברוק. וכשהגיע ל"על כן נקווה" הגביה עצמו למעלה מן הארץ וקפ שתי ידיו למעלה מראשו והתחיל מטפח בידיו וקורא בסילודין וכיסופין גור-אים, "לראות מהרה בתפארת עורך", עד שנשמע קולו למרחוק. בא נחמיה החולב וראה את ר' יודיל החסיד מתפלל ומרקד ומטפח, אמר נחמיה בלבו, אין זה אלא שצדיק גדול הוא, שבאותם הימים היתה הארץ מלאה צדיקים. אמר לו: רבי, יסעוד אצלי. אמר לו, לא רבי אני ולא יהודי טוב אני [= יהודי טוב — כינוי לצדיק חסידי

ביידיש] אלא אם יהודי רועה לקיים מצוות הכנסת אורחים הריני מוכן ומוזמן לסייע לו בגופי (עמ' לה-לו, ובהמשך באה פסקה שאף היא אינה אופינית, שר' יודיל נוטל את המושכות בידו, במקום בידו ר' נטע, ובכך מפגין הוא כי נטל את גורלו בידו).

יש כאן פארודיה על דרך התפילה החסידית, על כל הגוומה שבה, כדרך שנהגו לתארה מתנגדים, ויש כאן הוכחה כי אמנם בני הדור ראו בהתנהגות כזו מעין התנהגות של צדיק, כפי שמוכח מדבריו של נחמיה החולב. בעיני סביבתו, ואולי במידה מסוימת בעיני עצמו, נהפך ר' יודיל אותה שעה מחסיד לצדיק.

אלא שאין חסיד נעשה צדיק עד שנעשה גם על ידו. משום כך ממשיך עגנון בתיאורו, ומספר כיצד נעשה גם על ידו בבתו של ר' נחמיה. תחילה אין גינוניו של ר' יודיל זוכים אלא לגיחוך:

"מיד נטל ספר שערי ציון וישב על הקרקע ועזרר בכי וקינה על שריפת בית אלוקינו, עד שדימו אנשי הבית שנתעלף וצעקו מים מים. אמר להם נטע, הגיחו לו, על חורבן ירושלים הוא בוכה. עמדו משתוממים ויצאו לעבודתם" (עמ' לח). אין קטע זה מובן אלא על רקע של מה שקדם לו, הבכי והת-אניה בביתו של ר' נחמיה בשעה שסברה אשתו כי החתול גנב את הגבינות, דבר שעורר מהומה ובכי וצעקה גדולה שהעירה את ר' יודיל. משראו בני הבית את ר' יודיל מקונן, סברו, כנראה, שמא על הגבינה הוא מקונן, עד שהרגיעם נטע. עם זאת הכניס בליבם מידה של יראת כבוד כלפי ר' יודיל, יראת כבוד ששימשה רקע למעשה הנס שאירע לאחר מכן:

סיים ר' יודיל סדר תיקון חצות ולבו קובל ומגודד על ריחוק השכינה ועל פירוד הלב-בות, התחיל משורר בלשון טייטש, כלה ווי ביסטו, חתן ווי גייסטו, כלה כלה היכן את, חתן חתן אנה תלך, זה השיר של הרב הקדוש מקאלוב שהיה רועה אוונים בילדותו וכל סיפורי תנועותיו היו מניגוני היחוד של הקדוש ברוך הוא והשכינה דוגמת חתן וכלה (עמ' לח-לט).

עקיצה חריפה זו כלפי הניגון החסידי אופ-נית למסגרתו של סיפור זה. השימוש בלשון יידיש בשעת קינה על פירוד בין השכינה

עשה כמה ימים במקומות הרבה — — — כל הכפרים הסמוכים לפידהוריק, והתיר כמה פרות מן הכשפים ומסר לכפריים כל מיני סגולות ורפואות, כגון לעצור דם החוטם ולהחזיר דבורים לכוורתיהן וכן לגרש כנים מן הגוף: כיצד, טול פתילת צמר וטבול אותה בשמן ותן אותה על בגדך ויתקבצו כל הכנים למקום אחד והרי הם בידך להרוג את כולם בבת אחת. חס ושלום שנתעסק רבי יודיל בסגולות ורפואות, אלא רבי יודיל לעצמו כתב אותן בשולי סידורו, ומשום מצוות ואהבת לרעה כמוך גילה מהן לאחרים (עמ' לט).

ושוב לפנינו סאטירה קלאסית: הדברים שעושה ר' יודיל הם מן הדברים שכפריים בקיאים בהם מחיי יום שלום יותר מחובש בית המדרש כר' יודיל, שחכמתו לקוחה מספרים שעצות שבהם רשם בשולי סידורו. אלא במקום שיש אמונה, נראה צדיק בכל מעשיו, יהיו אשר יהיו, אפילו בשעה שמורה הוא כיצד להרוג כנים שבגוף. ר' יודיל אף מוסיף ומטפל בבתו של ר' נחמיה, מלמדה להדליק נרות, ונס גדול היה שם, לדברי עגנון, שלא כיבו נרותיה את האש, "ולא עוד אלא שהיה אורו הולך ומב- היק את כל הבית כולו" (עמ' לט). אף כאן יש יסוד סאטירי. בעוד שהכל הסיחו דעתם מאותה ריבה ופנו אל פרותיהם הנגועות ואל כיניהם, לא הסיח ר' יודיל את דעתו ממנה ועשה את אשר ביכלתו לעשותה ריבה כש- רה, והוא ממשיך אף ללמדה תורה (עמ' מ).

עגנון חוזר שוב לענין של שירי עגבים של נכרים המושרים כשירי קודש בפי חסי- דים: "וזה אחד מן הדברים שקשה להולמם, שהרי שירים אלו לשם ליצנות נתחברו, אלא להתנערות המספר מן ההתבוננות האירונית מהם נתפשטו בכל המקומות — — — פע- מים שהחזנים שמעו את ניגוניהן והלבישו בהם את התפילות". לכך מוסיף עגנון את הנימוק החסידי הקלאסי לנוהג זה, הנימוק של החזרת ניצוצות קדושה שנפלו לתהום הטומאה והצדיק גואל אותם משביים, ואו- מר: "זה כוחם של מעשים טובים, אפילו עושים אותם שחוק, המאור שבהם מחזירים למוטב" (עמ' מ).

גדולתו של ר' יודיל נתבססה בפידהוריק, והכל משכימים לפתחו, עד שבסופו של דבר עלה עליו הכורת:

לבין תפארת, הקדוש ברוך הוא, אופינית לצדיקים, וכדי להסיר ספק מלבנו מספר עגנון כי היה זה ניגונו של צדיק שהיה רועה אווזים. ומסתבר, שניגונים שלמד בשעה שרעה אווזים שימשו אותו ב"כל סידורי תנועותיו שהיו מניגוני היחוד של הקדוש ברוך הוא". ביקורת חריפה הושמעה על החסידים על שאימצו ניגוני נכרים, לרבות ניגוני עגבים, לצורך עבודת אלוהים, דבר שהיה שנוי במחלוקת הפוסקים מאז תקופת הרנסאנס. כאן מתדמה ר' יודיל בפירוש ובמובהק לאותו רבי מקאלוב, ועל ידי כך זכה שנעשה נס על ידו. אף הנס כשלעצמו טיפוסי הוא, מעשה בבתו של ר' נחמיה ש"יצתה לשפוך עיבט של שופכין, חטפוה החיצונים ונתעלמה עמהם. נתאבלו עליה אבותיה עד שנתיאשו הימנה, לימים חזרה ולא ניכר בה צלם אלוקים" (עמ' לח). כששמעה את תפילתו של ר' יודיל, מעין תפילת רועה האווזים הרב מקאלוב,

באותה שעה ירדה אותה ריבה מן הקס והתחילה בוכה על נפשה, עד שנשמע קולה בכל הכפר. באו אביה ואמה ושמוחו שמחה גדולה וכיבדו את החסיד בכל מיני כיבוד. לא יצתה שעה עד שהגיעה השמועה לכל הסביבה והתחילו רצין לראות את הנס ומ- בקשים להתברך מפיו של אותו חסיד כדי שיברך אותם האלוקים, והומינו את החסיד לביתם שיברך על הלחם כדי שיתברך לחמם. הקיצור, כל הארץ האירה מכבודו (עמ' לט).

הסאטירה העגנונית נוקבת אף כאן: איש אינו שם לב לנערה עצמה, איש אינו חוקר אותה, משעה שנפתח סגור לבה, מה אירע לה, מה הביאה לידי בריחה ולידי אילמות; כל תשומת הלב נתונה לעושה הנס, לר' יודיל, הנעשה על ידי כך שליחו של הקדוש ברוך הוא. בטרם פנו ההורים אל בתם, כיב- דו את ר' יודיל בכל מיני כיבוד, וכל יתר בני הסביבה באו לבקשו שיברכם, ראילו ברכתו של איש-מעלה יש לה משמעות בעיני האל יותר מברכתו של יהודי סתם. דברים אלה כתובים בנוסח הסאטירה האנטי-חסי- דית המסורתית, שראשיתה בספרות ההש- כלה והיא פורחת בספרותנו בתחומים רחבים יותר מכפי שנסקרו עד עתה, וקטע זה של עגנון מוסיף נדבך משלו למסכת זו.

משעה ששרתה שכינה על ר' יודיל נעשה צדיק עושה נפלאות לכל דבר:

שהה רבי יודיל בפידהוריץ עד סמוך לחנוכה. עד שהתחילו הרבנים יוצאים לכפרים לגבות מעות של חנוכה מן הכפריים ולא הניחו אחריהם אפילו ביצה בשביל יולדת. כל אותם הימים שעשה רבי יודיל בפידהוריץ היה נטע מוליד חטים ושעורים לעיר ומביא מיני סחורה לכפר ואוכל ושותה ונהנה ומאכיל את משכני ונרוצה שבולת שועל בלי שום תערובת של קש ותבן עד שהשמינו כשני גבאי צדקה" (עמ' מא).

תיאור הרכוש הגדול שעשו הרבנים בפש-טם על הכפרים חוזר ומפורט גם בהמשך (עמ' מב).

משמע, בשעה שר' יודיל שימש מעין רבי בפידהוריץ, בזכות הנס שנעשה על ידו, נהג נטע מנהג של גבאי בחצרו של צדיק, גבה מכל מבקש טובתו של ר' יודיל את כל הדרוש להם. ומכיוון שעגנון נוקט לשון נקייה ואינו מבקש להטיל דופי במישרין לא בר' יודיל ולא בנטע, נאחז בסוסים, משכני ונרוצה, וקבע כי "השמינו כשני גבאי צדקה". וכך אמנם היו באותה עת; גבו את הצדקה שהשפיעו הכפריים על ר' יודיל בזכות כוחו, תפילתו וברכותיו.

קץ שעתו היפה של ר' יודיל בא בשעה שהגיעו הרבנים ה"אמיתיים". סתם עגנון ולא פירש אם הכוונה לרבנים ממש, או שמא לשלוחיהם של צדיקים חסידיים, ואף אם נתכוון לאחרונים, כנראה לא רצה לגדוש את הסאה. מכל מקום, במקום שבעלי מקצוע עומדים אין חובבים יכולים לעמוד. נתרוקנה הארץ ור' יודיל ונטע נאלצו להעתיק מקומם, למרות שהנס אשר נעשה לא הועם זהרו, אלא שנדלדלו הכפריים מלתמוך בהם. מכאן ואילך חוזר נטע להיות בעל-עגלה סתם, ולא בחינת "אלכסי", עגלונו של הבעש"ט, ור' יודיל חוזר להיות מקבץ גדולות להכנסת בנותיו לחופה. הקאריירה הק-

צרה של הצדיק מפידהוריץ באה לסיימה. ואולם לקח רב יכולים אנו ללמוד מאפי-זודה קצרה זו ב"הכנסת כלה" לגבי עמדתו של עגנון לגבי החסידות. לא במקרה שייך עגנון את ר' יודיל לעולמה של החסידות, ולא במקרה גרם לו שיהיה סובב בעולם שהחסידות שלטת בו ומכתבו של הרבי מאפטא בכיסו. אך באותה מידה לא מקרה הוא שלא זיהה את ר' יודיל כחסיד ממש, כחסיד אחד מצדיקי הדור, אלא נתן לו אפש-רות להתבונן, כאילו מן הצד, אל המתרחש בחצרות הצדיקים. בכמה וכמה מקומות בספר באה לידי ביטוי הערצתו הגדולה של ר' יודיל לצדיקים ידועים, ביחוד כאלה שהלכו זה מכבר לעולמם. אולם אין הוא שואל שאלות ואין הוא מודרך על-ידי תורת החסידות, פרט למעשה שעשתה אשתו, שהלכה אצל הרב מאפטא ובעצתו יצא ר' יודיל לדרכו. כך יכול עגנון להיות מצוי בתוך עולם החסידות, ועם זאת להתבונן עליו במידה מסוימת של ריחוק, דבר המאפשר לפחות התבוננות אירונית, אם לא סאטירה גלויה.

דומה, הקטע שנידון כאן – "מעשה כש-פים" ו"נס גדול היה שם" – הוא דוגמה להתנערות המספר מן ההתבוננות האירונית המנותקת מן המתרחש, וגילוי של התערבות סאטירית ישירה. ראוי קטע זה לתפוס מקום בספרות הענפה של הסאטירה הסיפורית האנטי-חסידית, שראשיתה ביצירתו של יוסף פרל, המשכה ברחבי ספרות ההשכלה, ואף רבים מסופרי הספרות העברית החדשה, לרבות אלה שגראו כ"גיאור-חסידים", לא נוקו ממנה, הן בקביעות הן דרך עראי. מכל מקום, די בו כדי להוציא מן הלב שיש ב"הכנסת כלה" מידה כלשהי של אידיאליזציה לגבי העולם הרוחני שהחסידות שלטה בו; דומה שהיפוכם של דברים קרוב יותר לרוחו האמיתית של הספר.